

מאמרי הרב אורי הולצמן

פרשת יתרו

רפאות תהי לשקה וְשְׁקוּי לְעַצְמוֹתֶיהָ

אחד המדרשים הידועים אודות מעמד הר סיני, הוא שבזמן מתן תורה כל החולים נתרפאו. רש"י בפרשתנו בפסוק "וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת" (שמות כ, טו) מביא מהמכילתא: "מלמד שלא היה בהם אחד סומא. ומנין שלא היה בהם אלם? תלמוד לומר 'ויענו כל העם'. ומנין שלא היה בהם חרש? תלמוד לומר 'נעשה ונשמע' עכ"ל. ובמסגרת המאמר ברצוננו להעמיק בדברי חז"ל אלו, ולהבין מהי המשמעות העמוקה הטמונה בהם. דרשות חז"ל ברובן יורדות אל עומק נקודת הפשט ומכוונות אל קריאה קשובה יותר לפסוקי התורה, וכאן יש להבין מה ראו חכמים לדרוש ככה כעניין הזה; מדוע שנחשוב שבמתן תורה אמורים החולים להתרפאות? ולכאורה, אלמלא היו דורשים חז"ל דרשות אלו בפסוקים, לא באמת היה קושי בפסוקים מה הכוונה 'וכל העם רואים' ויענו כולם'. ויותר נראה שהייתה להם הנחת יסוד מוקדמת מלימוד הפרשה שכך מתאים להיות במעמד הר סיני שיתרפאו כל החולים, ומצאו אותו בפסוקים שציינו. וברצוננו לנסות ללמוד מהיכן באה לחז"ל ההבנה הזאת.

פרשת מרה

אם היינו שואלים בסברא 'מתי מתאים שכל בעלי המומין היוצאים ממצרים יתרפאו?', האם התשובה הייתה במתן תורה?! לכאורה התשובה היותר מצויה הייתה 'בזמן היציאה ממצרים, וכחלק מתהליך הגאולה'. ובעיקר, שהרי מבואר במדרש שעיקר הריפוי היה מן המומין של עבודת מצרים: "כשיצאו ישראל ממצרים היו בהן בעלי מומין מעבודת פרך שהיו עושין בטיט ובלבנים והיתה האבן נופלת עליו מן הבנין ושוברת ידו וקוטעה את רגלו" (תנחומא ורשא יתרו ח), אם כן ודאי מתאים שבזמן הגאולה תהיה להם רפואה מפצעי השעבוד. ואולי ראויים להתרפא בקריעת ים סוף בכלל כל הניסים הגדולים שנעשו שם; אך מה הקשר בין מתן תורה לרפואת החולים?

ויתירה מזו יש לשאול, כי לכאורה באמת יש פרשה שלימה בתורה המדברת בדיוק על הנושא הזה, על ריפוי ממחלות רעות, והיא הפרשה של מרה בה אמר ה' לבני ישראל "כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רפאך" (שמות טו, כו); ולמה לא אמרו חז"ל שבמרה נתרפאו כל החולים? וגם מבחינת נקודת הזמן, מרה היא התחנה הראשונה מיד אחר היציאה הסופית ממצרים, ושם מובן ומתאים שיתרפאו כולם כמו שאומר הכתוב; ומדוע רק במעמד הר סיני כולם נרפאו? ולשם הבנת העניין, ברצוננו להעלות שאלה נוספת על הפרשה הזו של מרה.

מיד אחר הנס הגדול של קריעת ים סוף מספרת התורה:

וַיִּסַּע מֹשֶׁה אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּם סוּף וַיֵּצְאוּ אֶל מִדְבַּר שׁוּר וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא מֵצְאוּ מַיִם. וַיִּבְאוּ מִרְיָה וְלֹא יָכְלוּ לִשְׁתֹּת מַיִם מִמֶּרְהָ כִּי מַרִּים הֵם עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ מִרְיָה. וַיִּלְנוּ הָעָם עַל מֹשֶׁה לֵּאמֹר מַה נִּשְׁתָּה. וַיִּצְעַק אֶל ה' וַיֹּרְהוּ ה' עֵץ וַיִּשְׁלַח אֶל הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם שֵׁם שָׁם לוֹ חֶק וּמִשְׁפָּט וְשֵׁם נִסָּהוּ. וַיֹּאמֶר אִם שְׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו כָּל הַמַּחְלָה אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בַּמִּצְרִיִּם לֹא אֲשִׁים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רַפָּאֶךָ.

(שמות טו, כב-כו)

נס קריעת ים סוף הינו הנס הכי מכונן בהיסטוריה של התנ"ך; בני ישראל האמינו בה, קיבלו עול מלכותו עליהם, שרו שירה מיוחדת המדברת על בית המקדש ועל הנהגת ה' בעולם עד סוף כל הדורות, וכל ספר תהלים מלא בהזכרת הנס העצום הזה בכל מיני פנים. והנה מיד אחר הנס הגדול מופיע עוד נס קטן יחסית מול הנס שלפניו, שעשה ה' לבני ישראל שריפא עבורם את המים: "וַיֹּרְהוּ ה' עֵץ, וַיִּשְׁלַח אֶל הַמַּיִם, וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם". ואולם, דווקא בנס הקטן הזה אומרת התורה "שֵׁם שָׁם לוֹ חֶק וּמִשְׁפָּט וְשֵׁם נִסָּהוּ". והכתוב מוסיף שה' מדבר עם בני ישראל ומזרז אותם על שמיעה בקולו ושמירת המצוות "אם שְׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו וכו'". וכבר הרחבנו בעבר¹ במשמעות הגדולה שיש בפסוק הזה, שהוא קורא לתשובה וריפוי מול מה שעשה ה' למצרים שחטאו וקיבלו חולי. אך השאלה נשאלת, וכי לא היה יכול הקב"ה לתת את כל המסרים האלה בתוך הנס הגדול של קריעת ים סוף? מדוע צריך עוד נס, קטן יותר, עבור המסרים האלה, והרי בכלל מאתים מנה?

ובהכרח שצריך לומר שיש כאן נס מסוג אחר, נס שמבחינת הגודל והעוצמה הוא אמנם קטן מקריעת ים סוף, אך יחד עם זאת הוא גם לא כלול בו. הנס של מרה מביא קול אחר.

1. במאמר לפרשת בשלח אני ה' רפאך.

בין נס קריעת ים סוף לנס מרה

בנס של קריעת ים סוף, עשה הקב"ה נס גדול ועצום, אך לא השמיע את קולו. בני ישראל שרו וקיבלו עול מלכותו עליהם, אולם הקב"ה לא דיבר עמהם. מבחינת ההתגלות האלוקית אומרים חז"ל "ראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיהו ויחזקאל" (מכילתא דשירה בשלח ג), ואף על פי כן שום תורה לא ניתנה בקריעת ים סוף. הקב"ה עשה מעמד נוסף של התגלות נוספת כדי לתת את התורה. בכל מה שנוגע לנוכחותו של הקב"ה בקריעת ים סוף, הוא **עשה מה שצריך לעשות**, ובכל הנוגע ל**דיבור** הוא לא היה נוכח במעמד הזה.

נס קריעת ים סוף היה כולו במהלך של **ראיה**, ראיית **מעשי ה'**. כך לשון הכתוב פעמיים בהקדמת השירה: **"וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְרַיִם מֵת עַל שְׁפַת הַיָּם. וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וכו'"** (שמות יד, ל-לא). וכך גם לשון חז"ל המצוטט לעיל **"ראתה שפחה על הים וכו'"**. בני ישראל ראו את מעשי ה', אך לא שמעו את קול ה'. הנס של מרה שבא מיד אחריו לעומת זאת, היה נס של **שמיעה**, שמיעת **קול ה'**: **"וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמָע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ, וְהַיִּשָּׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו וכו'"**. בנס של מרה ה' לימד אותם תורה.

שני ניסים עשה ה' עם המים, הראשון היה נס של שבירת המציאות הטבעית, והשני היה נס של ריפוי המציאות והפיכת המים המרים למתוקים. וכפי שהרחבנו במאמר לפרשת בראשית **כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה**, בנס של קריעת ים סוף התגלה ה' כאיש מלחמה, המציאות נשברה מפניו ואף האויבים כולם מתו וכלו מפניו. במהלך כזה אין הקב"ה משמיע את קולו. כשיש מהלך של הכאה זה יוצר מרחק והרתעה, ולא כך ניתן לשמוע, להקשיב וללמוד. ולעומת זאת כאשר בא ה' במהלך של עשיית נס בריפוי המציאות והחייאת המדברות, אין שום מוות וכיליון, רק רפואה ותיקון. שם יש קירבה, ושם משמיע הקב"ה את קולו ומלמד תורה.

כשנותן הקב"ה את התורה לישראל ומשמיע את קולו, אין הוא רוצה שיקבלו בני ישראל את התורה במהלך של 'אל נקמות ה', באופן שיכירו אותו כמי שבא לשבור את המציאות מפניו. צורת ההסתכלות הזו על התורה מעמידה את הדת ביחס שלילי. הקב"ה לא נתן את התורה **כדי** להעניש את כל העוברים על רצונו, ולא כך הוא רוצה שיכירו אותו. העונשים היו בעולם עוד טרם ניתנה התורה; ה' העניש את דור המבול והפך את סדום ועמורה. גם אם יש עונשים בתורה כחלק ממסגרת המחויבות, לא בעבורם היא ניתנה.

ובעבור מה כן ניתנה התורה? להביא רפואה לעולם! כדי לתקן את העולם ולהורות לו דרכים ישרות כדי שלא יבואו העונשים. כאשר מתגלה הקב"ה בהנהגה של הכאה ושבירת המציאות, הוא שותק ולא מדבר. ולעומת זאת כאשר הוא מתגלה בהנהגה של מי שמביא

רפואה ותיקון לעולם, "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו".

כנגד המטה שעמו בקע משה את הים, במרה לא אמר לו ה' להשתמש במטה, כי אם בעץ: "וַיֹּרְהוּ ה' עֵץ". המטה הוא כלי הכאה, עמו עשו משה ואהרן את המכות במצרים. רש"י בפרשת בשלח אף מלמד, שהמטה של משה לא היה מעץ אלא מאבן סנפירנון! בפסוק "וְהִכִּיתָ בַּצֹּר וַיִּצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם" (שמות יז, ו) כותב רש"י: "על הצור לא נאמר, אלא בצור, מכאן שהמטה היה של מין דבר חזק ושמו סנפירנון והצור נבקע מפניו". האבן, כמו הברזל, היא דבר המכה וההורג, לעומת העץ שאינו כלי הריגה. העץ מסמל חיים וצמיחה, ובכדי להמתיק את המים המרים אין להשתמש אלא בעץ. גם הלשון 'וַיֹּרְהוּ' היא לשון רכה של הוראה ולימוד. כמה נפלאים הם דברי המכילתא על אתר:

וַיֹּרְהוּ ה' עֵץ וגו'. ר' יהושע אומר זה עץ של ערבה. ר' אלעזר המודעי אומר זה עץ של זית, שאין לך עץ מר יותר מעץ זית. ר' יהושע בן קרחה אומר זה עץ הרדופני. ר' שמעון בן יוחאי אומר דבר מן התורה הראהו שנאמר וַיֹּרְהוּ ה' עֵץ, וַיִּרְאֶהוּ ה' עֵץ אינו אומר אלא 'וַיֹּרְהוּ' כענין שנאמר "וַיֹּרְהוּ וַיִּרְאֶהוּ" לי יתמוך דברי לבן" (משלי ד, ד). ר' נתן אומר זה עץ קתרוס. ויש אומרים עקר תאנה ועקר רמון. דורשי רשומות אמרו הראהו דברי תורה שנמשלו לעץ שנאמר "עץ חיים היא למחזיקים בה וגו'" (משלי ג, יח).² (מכילתא בשלח ויסע א)

נמצאנו למדים שבשתי דרכים נגלה ה' בזמן יציאת מצרים:

אֶל נִקְמוֹת ה' - בעשר המכות ובקריעת ים סוף.
אֶל יְדְעוֹת ה' - במרה ובמעמד הר סיני.

המצוות של מרה ומעמד הר סיני

תחילת התהליך של מתן תורה ומעמד הר סיני היה כאן בנס של מרה! את המצוות הראשונות קיבלו בני ישראל במרה, וכמו שאמרו בגמרא: "תניא, עשר מצות נצטוו ישראל במרה: שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהן דינין ושבת וכיבוד אב ואם" (סנהדרין דף נו, ב). ונראה, שלא לחינם מזו חז"ל 'עשר מצוות', שהן כנגד עשרת הדברות, ומפני כן נוספו

2. הנס של מרה של ריפוי המים, משקף את התיקון שאמור לבוא לעולם על ידי ריפוי המים של ים המלח המתואר בספר יחזקאל פרק לז. הסוד הגדול שאנו מחדשים בנס מי מריבה שאילו היה משה רבינו מדבר אל הסלע היו המים מרפאים את האור כולו, נמצא כאן בפרשה הזו. המפתח אל הנס של ריפוי ותיקון העולם הוא בשפת הדיבור ולימוד התורה: "דבר מן התורה הראהו" "הראהו דברי תורה שנמשלו לעץ". וראה מאמרינו לפרשת חוקת ודברתם אל הסלע ולפרשת פינחס הם מי מריבת קדש מדבר צין.

שבת וכיבוד אב ואם שהן מעשרת הדברות ואינן משבע מצוות בני נח, וכן נוספו גם הדינים כנגד כל ההלכות של פרשת משפטים שניתנו במסגרת הברית של מעמד הר סיני.³

והשאלה המתבקשת היא, מדוע עשה כך ה' שהקדים כעין מעמד הר סיני במרה; מה הרעיון בכך שיהיו מקצת מצוות ניתנות במרה, ואחר כך יהיה מעמד גדול נוסף של נתינת כל התורה? ותשובות רבות נאמרו בעניין.

והנראה לנו בזה, שבמעמד הר סיני באמת ראוי להיות סמוך ומיד אחר היציאה ממצרים. כך אמר ה' אל משה במעמד הסנה "בְּהוֹצִיאָךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה" (שמות ג, יב), וצריך להיות חיבור בין היציאה ממצרים אל מעמד קבלת התורה, ויש להאריך על כך במקום אחר. ומצד העניין הזה, התחנה במרה היא התחנה הראויה לקבל שם את התורה. הרי אומר משה רבינו לפרעה "לֵלְכָה נָא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַה' אֱלֹהֵינוּ" (שם, יח), וזה אמור להיות בתחנה של מרה, שכך מסופר שמיד אחר השחרור ממצרים בים סוף "וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָּר וכו'". ואולם מצד שני, מעמד הר סיני הינו מאורע גדול שאי אפשר לגשת אליו מבלי ההכנה הנדרשת. לא היו יכולים ישראל להיות רגע אחד תחת שעבוד מצרים, וברגע השני במעמד נשגב של קבלת התורה. לשם כך הם צריכים לעבור תהליך של חמישים ימי הכנה, שבעה שבועות, שלושה חודשים, ואז להיות מוכנים אל היום המיוחד של קבלת התורה.

כיצד אם כן יתיישבו יחד שני העניינים? התשובה: לשם כך עשה ה' את המעמד הקטן בנס של מרה, מעמד של הקדמה סמוך לנס ים סוף כדי לחבר את נתינת התורה ליציאת מצרים, ולאחריו על גבי אותו בסיס עשה את המעמד הגדול והעצום של מעמד הר סיני מתוך ההכנה הנדרשת. המעמד של מתן תורה התחיל במרה, והגיע לפסגתו עם כל מעלתו בחודש השלישי בהר סיני.

רפאות החולים במעמד הר סיני

במרה הביא הקב"ה קריאה לעולם שהתורה שהוא עתיד ליתן לישראל אינה תורה שבאה להכות ולהעניש, אלא תורה שבאה לדבר, לרפאות ולהחיות. ממילא גם הבינו חז"ל מתוך הפרשה הזו, שבמעמד הר סיני נתרפאו כל החולים. כל מה שהיה במרה בקטן, עשה ה' במעמד הר סיני בענק. אם במרה ריפא ה' את המים ונתן להם לשתות, במעמד הר סיני הוא ריפא אותם לגמרי מכל מה שרק אפשר לחשוב עליו. וכך לשון המדרש:

א"ר יהודה ב"ר סימון מנין שלא היה בהן חגריין? שנאמר "ויתיצבו בתחתית

3. ועי' רש"י שכתב "שבת ופרה אדומה ודינין", וראה רמב"ן ומפרשים.

ההר", ואין נצב אלא על רגליו. מניין שלא היה בהן גידמין? שנאמר "כל אשר דבר ה' נעשה". ומנין שלא היה בהן חרשין? שנאמר "ונשמע". ומנין שלא היה בהן סומין? שנאמר "וכל העם רואים את הקולות". ומנין שלא היה בהן אלמים? שנא' "ויענו כל העם".⁴ נמצאת אומר שהרי נתרפאו כולן. ואם אין אתה למד מכאן, יש לך ללמוד ממקום אחר שנאמר "כל המחלה אשר שמתי על מצרים לא אשים עליך כי אני ה' רפאך", הרי לך שנתרפאו. (במדבר רבה נשא ז, א)

את היסוד הגדול הזה כותב הרמב"ם בהלכותיו, בהלכות פיקוח נפש לחולה בשבת. אפילו במצות השבת החמורה שהקדושה שלה מתבטאת בחומרתה שהמחלל אותה בסקילה, שם מעמיד הרמב"ם את היסוד שאין תכלית התורה בהכאה אלא בחיים. ואלו הם דבריו:

ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה שנאמר "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם". הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלוה בעולם. ואלו האפיקורוסים שאומרים שזה חילול שבת ואסור עליהן הכתוב אומר "גם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם". (רמב"ם פ"ב מהלכות שבת ה"ג)

וכל הדברים האלו הם עומק דברי חז"ל במדרש תנחומא שבפרשתנו:

בחדש השלישי: ילמדנו רבינו, החושש בפיו מהו לרפאותו בשבת, כך שנו רבותינו החושש בפיו מטילין לו לתוך פיו סם של רפואה בשבת מפני ספק נפשות וכל ספק נפשות דוחה את השבת שאמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. ומנין? א"ר אליעזר מק"ו ומה מילה שהוא אבר אחד מן אבריו של אדם דוחה את השבת סכנת נפשות שהיא כל גופו של אדם אינו דין שתדחה את השבת?!

א"ר יוחנן כל שהוא מן השפה ולפנים דוחה את השבת ומרפאים אותו בשבת. אמר הקדוש ברוך הוא: אין מכה שאין לה רפואה ונכרת רפואתה וסמה של כל מכה ומכה, אם מבקש את שלא יגיע לגופך צרה עסוק בתורה שהיא רפואה לכל הגוף.

לראש מנין? שנאמר תתן לראשך לוית חן.
ללב מנין? שנאמר כתבם על לוח לבך.
לגרגרת מנין? שנאמר וענקים לגרגרותיך.
לידים מנין? שנאמר והיו לאות על ירך.

⁴. ואמרו במכילתא: "ומלמד שלא היה בהם טפשים, שנאמר 'אתה הראית לדעת'".

לטבור מנין? שנאמר רפאות תהי לְשֶׁרֶךְ.

לכל העצמות מנין? שנאמר ושקוי לעצמותיך.

אמר רבי יהושע בן לוי כבר עשה הקדוש ברוך הוא מעין דוגמא זו בשעת מתן תורה כשיצאו ישראל ממצרים היו בהן בעלי מומין מעבודת פרך שהיו עושין בטיט ובלבנים והיתה האבן נופלת עליו מן הבנין ושוברת ידו וקוטעה את רגלו, אמר הקדוש ברוך הוא אינו דין שאתן את תורתי לבעלי מומין, מה עשה רמז למלאכי השרת וירדו ורפאו אותן וכו'.

(תנחומא ורשא יתרו ח)

נתינת התורה לישראל ומעמד הר סיני היא קריאה של הבאת חיים, ריפוי ותיקון לעולם. חז"ל כורכים בהבנה הזו את הדין של 'פיקוח נפש דוחה שבת' וכמו שכתב הרמב"ם. ומתוך כך באים חז"ל באמירה כללית שהתורה היא רפואה: "רפאות תהי לְשֶׁרֶךְ וְשִׁקּוּי לְעִצְמוֹתֶיךָ" (משלי ג, ח) כאשר הדוגמא הראשונה לכך הייתה במעמד הר סיני שבו נתרפאו בו כל החולים.